

KRISTJÁN ÁRNASON

FERHEND HRYNJANDI Í FORNYRÐISLAGI OG LJÓÐAHÆTTI

1. Inngangur

Það er þrálátt umhugsunarefni fræðimanna og annarra hvernig íslenskar fornbókmenntir þróuðust hér á hjara veraldar með þeim glæsibrag sem raun ber vitni. Mestrar frægðar nýtur vafalaust sagnalistin, en eddukvæðin og dróttkvæðin eru ekki síður merkileg. Þessari grein er ætlað að varpa bragfræðilegu ljósi á þessa gátu með því að rýna ögn í þann mun sem er á forníslenskum bragarháttum og vestgermönskum háttum af sama kyni.

Meginmunurinn á norrænu háttunum og þeim vestgermönsku er fólgin í vísnaskiptingunni. Eddukvæðunum er eðlilegt að skipta í vísur. Þetta kemur greinilega fram í Konungsbók eddukvæða (GKS 2365 4to), þar sem vísnaskilín eru býsna reglulega táknuð með punkti í lok vísu og stórum staf í upphafi þeirrar næstu. Svona vísnaskipting er hins vegar ekki í elsta vestgermanska kveðskapnum. Vilji menn dýpka skilning á muninum á norrænum og vestgermönskum kveðskap er því eðlilegt að huga að því hvaða grundvallaratriði skilur á milli vísnabundins kveðskapar og þess sem ekki er það.

Í rannsóknum á bragfræði hafa menn reynt að skerpa skilning á eðli bragformanna, m.a. með því að greina á milli þess sem tengja má beint við ein-kenni tungumálanna sem ort er á og þess sem rekja má til almennra, sem kalla mætti tónrænna (músífkalskra) þátta sem hafa áhrif á bragformin. Meðal þess sem menn hafa haldið fram í þessa veru (sbr. t.d. Attridge 1982, Hayes & McEachern 1998, Hayes 2000) er að sá fjórskipti taktur, sem fram kemur í ferhendum¹ kveðskap sé eðlilegur frá tónrænu sjónarmiði. Ferhendur þekkjast vítt um heiminn, ekki síst í alþýðukveðskap, og talið er að það megi rekja til þess hversu eðlilegt formið er.

¹ Ferhendan kalla ég kveðskap þar sem grunnhrynjandinn byggist á fjórum línunum sem hver hefur fjögur ris. Línur sem hafa fjögur ris kalla ég ferkveðnar. Hin algenga ferskeytla hefur ferkveðnar forlínur og þríkveðnar síðlínur í vísuhelmingi. Þríkveðnar línur í ferkveðnum hætti kalla ég liðfelldar, eins og síðar mun skýrt.

Í ljósi þessara hugmynda held ég því fram að meginmunurinn á eddukvæðum annars vegar og vestgermönskum kveðskap hins vegar sé að í eddukvæðunum skipi tónrænu þættirnir hærri sess, og hægt sé að greina þá sem ferhendur.

Úr því að edduhættirnir eru músíkalskari en þeir vestgermönsku má halda því fram, í anda Romans Jakobsons, að þeir hafi um leið verið ljóðrænni (lýrískari). En Jakobson telur að það sem hann kallar ljóðrænuhlutverk (lýríska fúnksjón) máls og tjáskipta eigi betur heima í bundnu máli (þ.e. því sem hlýðir tónrænum lögmálum í átt við það sem lauslega var lýst hér á undan), en að það sem flokkast sem frásögn (epík) sé betur tjáð í óbundnu máli. Tónræna og ljóðræna edduháttanna fer þá saman, og dróttkvæðin ganga hér auðvitað enn lengra.

2. Forngermanskir bragarhættir

Langfrægasta, og um leið áhrifamesta, greining á forngermönskum bragarháttum er kerfi Eduards Sievers, sem hann greinir frá í bók sinni *Altgermanische Metrik* frá 1893. Grunneiningar þessa kerfis eru stuttlínur með tveimur risum. Þessar stuttlínur flokkar Sievers í fimm gerðir, sem sýndar eru á einfaldan hátt í (1) með dæmum, annars vegar úr Bjólfskviðu og hins vegar úr eddukvæðum. Kerfi þetta hefur verið kallað „Fünftypensystem“ á þýsku, en í stuttu máli byggist það á því að gert er ráð fyrir að fjórar bragstöður (Glieder) séu í hverri stuttlínu. Einfaldasta uppfylling þessa bragforms var að mati Sievers að eitt atkvæði væri í hverri stöðu, og hver þessara staða gat verið sterk (ris, Hebung) eða veik (hnig, Senkung). Ef allir möguleikar um dreifingu risa væru nýttir, gæfi það 6 gerðir ($4!=3+2+1$), en þar sem Sievers gerir ráð fyrir að ekki hafi mátt standa tveir sterkir liðir í lok línu, urðu gerðirnar einungis fimm.

- (1) A S V S V
 borgir þessar (Grípisspá 1,2)

geong in geardum (Beowulf 14a)
'ungur í görðum'

- B V S V S
 þeir er hǫrg ok hof (Völuspá 7,3)

him on bearme læg (Beowulf 40b)
 'honum á barmi lá'

C V S S V
 ok tól gørðo (Völuspá 7,8)

þone God sende (Beowulf 13b)
 'þann sem Guð sendi'

D S S V V
 auð smíðoðo (Völuspá 7,6)

heah Healfdene (Beowulf 57a)
 'háum Hálfðani'

E S V V S
 ennlangan sal (Völundarkviða 16,4)

weorðmyndum þāh (Beowulf 8b)
 'heiðri þreifst'

Þótt jafnan sé vitnað til þessarar flokkunar Sievers og hún hafi haft gífurleg áhrif og sé af sumum enn tekin góð og gild (sbr. t.d. Gade 1995) hafa fræðimenn löngum vitað af ýmsum vandamálum sem henni fylgja. Til dæmis hafði Andreas Heusler (1956) talsvert aðrar hugmyndir um þessa hluti. Eins hefur Hoover (1985) haldið því fram að allt önnur lögmál ráði forminu á Bjólfskviðu en þau sem Sievers hélt fram, því lengd lína væri skilgreind út frá talningu atkvæða. Nýlega hefur Geoffrey Russom (1987, 1998) sett fram athyglisverða kenningu um form fornháttanna, sem gerir ráð fyrir að grundvallareiningar bragarins séu bragliðir, sem skilgreindir eru á grunni orðgerða eða áherslumynstra. Þessar ólíku kenningar verða ekki raktar hér frekar, en þær sýna að ýmis vandamál eru enn óleyst.

Kenning Sievers gerir, eins og áður sagði, ráð fyrir að grunneining forn-yrðislags og hinna eldri germönsku háttar hafi verið stuttlínan, en tvær stuttlínur voru aftur tengdar saman með stuðlasetningu og mynduðu hina svokölluðu langlínu (þ. Langzeile). Í útgáfum hefur sú hefð skapast að norrænn kveðskapur er prentaður þannig að hver stuttlína er sér, þannig að það verða átta línur á prenti í reglulegri forn-yrðislagsvísu, en vestgermanski kveð-

skapurinn er venjulega prentaður þannig að tvær stuttlínur sem stuðla eru látnar mynda eina langlínu. Slík útgáfuhefð hefur auðvitað ekkert sjálfstætt gildi sem vitnisburður um eðli bragarhátanna, og það virðist mega einu gilda hvort norrænn vísuphelmingur (Völuspá 1,1–4) er prentaður eins og í (2a) eða (2b):

- (2) a Hlióðs bið ek allar
 <helgar> kindir,
 meiri ok minni,
 mögo Heimdalar;
- b Hlióðs bið ek allar <helgar> kindir,
 meiri ok minni, mögo Heimdalar;

Á sama hátt má einu gilda hvort upphaf Bjólfskviðu er prentað eins og í (3a) eða (3b):

- (3) a Hwæt! wē Gār-Dena
 in gēardagum
 þēod-cyninga
 þrym gefrūnon
 hū þā æðelingas
 ellen fremedon.
- b Hwæt! wē Gār-Dena in gēardagum
 þēod-cyninga þrym gefrūnon
 hū þā æðelingas ellen fremedon.
- ‘Hvað! vér Geir-Dana á gærdögum
 þjóðkonunga afrek frágum
 hversu öðlingar stórvirki frömdu’

Skyldleiki háttanna liggur í augum uppi, svo lætur nærri að tala megi um eitt og sama bragformið, eins og kerfi Sievers gerir raunar ráð fyrir. En það sem fyrst og fremst munar er vísnaSKIPULAGIÐ.

Þó er, óháð spurningum um prentun og vísnaSKIPTINGU, nokkur munur á eddukvæðunum og vestgermanska kveðskapnum hvað hrynjandi varðar. Og á þetta ekki síst við um þýsku kvæðin, Hildebrandslied og Heliand. Í hinu lág-

þýska Heliand, sem er ort undir þessum gamla hætti þótt kristið sé, koma til dæmis fyrir stuttlínur (eða línuhelmingar) með býsna löngum „upptakti“ sem svo hefur stundum verið kallaður:

- (4) (thuo hie erist thesa) uuerold giscuop (Heliand 39b, sbr Braune 1994:152)
‘þegar hann fyrst þá veröld skóp’

Hér hefur það sem stendur í sviganum oft verið greint sem einhvers konar inn-gangur, og talinn standa fyrir utan hina eiginlegu hrynjandi línunnar. Ef horft er framhjá þessum inngangi er t.d. hægt að greina síðustu tvö orðin sem E-gerð (sbr. 1) að hætti Sievers, með fjórum liðum og tveimur áherslum.

- (5) S V V S
Uuerold giscuop

Á sama hátt eru atkvæðin í stuttlínum eða línuhelmingum Hildibrandsljóðs oft með of mörgum atkvæðum til að passa vel inn í fjórliðakerfi Sievers:

- (6) Hiltibrant gimahalta (Hildebrandslied 45a, sbr Braune 1994:85)
‘Hildibrandur mælti’

Hér eru sjö atkvæði, sem er óþarflega mikið miðað við þá fjóra liði sem Sievers-kerfið gerir ráð fyrir.

Ofurlangar línur eru einnig algengar í Bjólfskviðu:

- (7) woroldære forgeaf (Beowulf 17b) (6 atkvæði)
‘veralðarheiður veitti’

þær wæs mādma fela (Beowulf 36b) (6 atkvæði)
‘þar var meiðma fjöld’

þæt hit wearð ealgearo (Beowulf 77b) (6 atkvæði)
‘að það varð algjört (tilbúið)’

sē þe his wordes gewæld (Beowulf 79a) (7 atkvæði)
‘sá sem hans orðs vald ...’

Og til eru línur sem hafa allt að 10 atkvæðum:

- (8) þa gýt wæs hiera sib ætgædere (Beowulf 1164b)
 'þá enn var þeim friður á meðal'

Mæg þonne on þæm golde ongitan (Beowulf 1484a).
 'Mág þann á því gulli sjá'

En eins og sást í (1) líta sumar línur í Bjólfskviðu út eins og eins konar fyrirmyndir að fornryðislagslínum.

Sievers og þeir sem kenningum hans hafa fylgt grípa til ýmissa meðala til þess að fella ofurlangar línur, eins og þær sem nefndar hafa verið hér, inn í kerfið. Gert er ráð fyrir að undir vissum kringumstæðum geti tvö atkvæði komið í stað eins og borið klofið ris (resolution), og einnig hafa menn gert ráð fyrir að talsvert mörg atkvæði geti verið útafstæð ef svo má segja (extra-metrical), ekki síst sem eins konar forliðir eða upptaktar að reglulegum bragliðum, sbr. (4) hér að framan. En þetta vill ganga misvel og margir hafa viljað efast.

3. Fjórskiptur taktur í kveðskap

Eins og á var minnst hér að framan hafa bragfræðingar nútímans lagt sig eftir að rannsaka þá tónrænu þætti, sem hafa áhrif á og móta bragformin. Derek Attridge (1982) hefur t.d. lagt áherslu á að fjórskiptur taktur sem fram kemur í enskum þjóðvísum og barnagælum, eins og Mary had a little lamb sé eðlilegur, og einhvers konar ferskeytlur eru vel þekktar í enskri hefð, eins og eftirfarandi vísa eftir Samuel Johnson sýnir:

- (9)
s	s	s	s
When the bonny blade carouses			
s	s	s	s
Pockets full, and spirits high,			
s	s	s	s
What are acres? What are houses?			
s	s	s	s
Only dirt, or wet, or dry.			
- (sbr. Attridge 1982:108)

Í nýlegri grein sem fjallar um enskan alþýðukveðskap taka Hayes og

McEachern (1997) í sama streng, og Hayes (2000) heldur áfram á sömu braut og nefnir til sögunnar þessa amerísku barnagælu:

- (10)
s	s	s	s
One little, two little, three little Indians,			
s	s	s	s
Four little, five little, six little Indians,			
s	s	s	s
Seven little, eight little, nine little Indians,			
s	s	s	s
Ten little Indian boys.	Ø		

Það er langt frá því að það sé tilviljun að þessi einfalda vísa hefur fjórar línur, og að í öllum línunum, nema þeirri síðustu eru fjögur ris, eins og sýnt er.

Enn má nefna það að í rússneskum stökum, svokölluðum *tsjastúshka*, er algengast að vísurnar séu ferhendar með fjórum áherslum í frumlínu og þrem eða fjórum í síðlínu, eins og í þessari vísu:

- (11)
s	s	s	s
Lútsjshe netú togo tsvetú,			
s	s	s	s
Kogda jablonja tsvetjot.			
s	s	s	s
Lútsjshe netú toj minúty,			
s	s	s	s
Kogda mîlen'kîj pridjot.			
- Ég fegra blóm ei finn í lund
 en frjósamt laufgað eplatré
 og yndislegust er sú stund
 þá augna þinna skin ég sé.²

² Á vísuna benti mér Yelena Yershova. Hún er prentuð í *Rússkîj fol' klor* (bls. 129). Þýðingin er frá ónafngreindum yfirlesara á vegum ritstjórnar *Griplu*. Og sá hagarði nafnleysingi býður raunar einnig upp á aðra þýðingu, ferhenda með þrem áherslum í síðlínu:

Ég fegra blóm ei lít í lund
 en laufgað eplatré
 og yndislegust er sú stund
 er augun þín ég sé.

- (13)
s		s		s		s
Hlióðs	bið	ek	allar	/	<helgar>	kindir,
s		s		s		s
meiri	ok	minni,	mögo	Heimdalar;		
s		s		s		s
vildo	at	ek,	Valföðr,	/	vel	fyr telia
s		s		s		s
forn	spigll	fira,	/	þau	er	fremst um man.

Þessi uppsetning minnir talsvert á rímnaháttinn breiðhendu, sem hefur fjóra rétta tvíliði í hverri línu (en það er í raun sama hrynjandi og í hrynhendum hætti):

- (14)
s		s		s		s
Ofar	stend	ég	efstu	grösum,		
s		s		s		s
allt	hið	græna	land	er	horfið,	
s		s		s		s
hreggsins	þjöl	á	hörðum	snösum		
s		s		s		s
hefur	gneypar	myndir	sorfið.			
- (Jón Helgason, sbr. Óskar Ó. Halldórsson 1972:57)

Auðvitað eru þetta ekki sömu bragarhættirnir; stuðlasetningin fylgir ólíkum reglum og rím er notað í breiðhendunni, en ekki í fornryðislagi. En það sem við skulum sérstaklega huga að er að marktækur eðlismunur er á hrynjandinni í háttunum tveimur. Breiðhendan virðist á einhvern hátt taktfastari.⁴

Áður en við skoðum þessar reglur nánar er rétt að koma aðeins aftur að uppsetningunni og línuskiptingu á prenti. Í (13) eru skástrik í miðri línu, á mörkum stuttlína, og spyrja má hvort það sé ekki óþarfi. En þessi strik eru sett

⁴ Oft er sagt að hrynjandi fornryðislags sé óreglulegri eða lausari í reipunum en rímnahrynjandin. En þegar að er gáð er það býsna óljós fullyrðing að segja að fornryðislag sé óreglulegt. Er fornryðislagið þá óreglulegt vegna þess að verið er að **brjóta** einhverjar **reglur** í fornryðislagi sem t.d. er fylgt í rímnaferskeytlu? Hvaða reglur eru það þá sem verið er að brjóta? Má brjóta hvaða reglur sem er? Svo virðist ekki vera, og þá verðum við að álykta sem svo að til séu reglur um það hvaða reglur má brjóta. En þá má enn spyrja eins og heimspekingur: Má þá brjóta reglurnar um það hvaða reglur má brjóta? Við sjáum að þetta leiðir til endileysu. Það leysir sem sé ekki vandann að segja að hátturinn sé óreglulegur. Við neyðumst til að viðurkenna að þarna eru reglur á ferðinni og vandinn er að finna þær.

með vilja og ekki er nein ástæða til að halda því fram að stuttlínurnar séu ómerkar sem einingar; þvert á móti er það beinlínis partur af ferhendulögmálinu, eins og komið hefur fram óbeint. Bragliðirnir mynda pör, og pörin mynda ferkveðnar línur (sbr. 12). Og það er ekkert sem bannar okkur að líta á stuttlínu fornryðislags sem næsta stofnhluta fyrir neðan línu, og í klassískri bragfræði er orðið *colon* notað um þetta. Og þessi skipting í hálflínur eða *cola* er í raun innbyggð í hefðbundna íslenskra bragfræði. Þetta gerist sjálfkrafa þegar menn skipa bragliðum í hákveður og lágkveður, þannig að fyrsta og þriðja kveða eru hákveður, en önnur og fjórða eru lágkveður. Verið er að búa til pör af bragliðum þar sem hákveða fer á undan og lágkveða á eftir. Og þá má vel segja sem svo að þar hákveðu og lágkveðu myndi hálflínu, sem auðvitað samsvarar þá stuttlínu í fornryðislagi.

Þessu til stuðnings má benda á að innrím eins og í hringhendu stendur jafnan í annarri kveðu og kallast stundum á við lokarím, og þá mætti auðvitað setja t.d. skáhenda vísu upp eins og hér er gert:

- (15) Glæstur múr
 og geysi trúr
 geymdi fljóðið hvíta;
 hér fyrir brann
 í brjósti hann
 brúði mátti ei líta.

(Sbr. Óskar Ó. Halldórsson 1972:62)

Með því að skrifa forlínuna í tvennu lagi kemur fram svipuð prentmynd og jafnan er á ljóðahætti, og það er auðvitað engin tilviljun, eins og nánar verður vikið að.⁵

Og svo tekið sé örlítið forskot á greinargerðina fyrir stöðu ljóðaháttar í þessu samhengi má sýna hvað gerist ef ljóðaháttarvísa er sett upp þannig að tvær fyrstu stuttlínurnar mynda eina línu:

⁵ Ónafngreindur yfirlesari, sem áður hefur komið við sögu, stingur upp á því að skáhenda geti verið runnin frá latneskum sekvensukveðskap, sem hefur endarím í lok stuttlína, eða rímar langsetis í langlínunum, eftir því hvernig á er litið, sbr. Krosskvæði (23):

Krossi undir / um kránkar stundir
Krists móðir stóð.
Niður um dýra / drottning skýra
rann drottins blóð.

- (16) s s s s
 Pegi þú, Frigg, þú ert Fiörgyns mæð
 s s s
 ok hefir æ vergið verit,
 s s s s
 er þú Véa ok Vilía léztu þér, Viðris kvæn,
 s s s
 báða í baðm um tekit.

(Lokasenna 26,1–3)

Þetta minnir mjög á uppsetningu venjulegrar ferskeytlu, sem hefur fjóra bragliði í forlínu og þrjá í síðlínu.

5. Um mismunandi hrynjandi

En víkjum nú nánar að muninum á hrynjandi rímnahátta og edduháttanna. Við höfum séð að það er marktækur munur á hrynjandi háttanna, og skal nú reynt að útskýra í hverju þetta liggur. Í stuttu máli sagt, liggur munurinn í því hvernig varpað er milli texta og brags, þ.e. hvernig hinu ferskeytta formi er fullnægt. Hrynjandi edduháttar byggist á orðum, en rímnahrynjandi byggir á atkvæðum.

Allur háttbundinn kveðskapur hefur **form** og **texta**. Formið eru bragarhættirnir, svo sem sonnetta og ferskeytla, en textarnir eru sjálf kvæðin, eins og Ég bið að heilsa eða Enginn grætur Íslending. Bragfræðileg greining er fólgin í því að skilgreina formið og lýsa því hvernig því er fullnægt í hverju tilviki, hverjum texta, þ.e.a.s. kvæði eða vísu. Um þetta hefur þróast allmerkilegt kerfi kenninga, sem málvísindamenn hafa búið sér til. Hér skal einkum vitnað til þeirra Kristinar Hanson og Pauls Kiparskys, en þau hafa nýlega birt tvær greinar um þessi efni sem hafa má gagn af (sjá Hanson & Kiparsky 1996, 1997).

Samkvæmt kenningum Hansons og Kiparskys (1996) má greina hrynjandi bragarháttanna á einfaldan og skýran hátt með því að vísa til kosta (parameters) sem bragkerfum eru boðnir. Grundvallaratriði þessarar kenningar er (sbr. 1996:292) að reglur um bragarhætti séu skilgreindar í tveimur stigum. Annars vegar séu skilgreindar reglur um **formgerð** háttarins (structure), t.d. hversu margir bragliðir eru í hættinum, og hvort liðirnir eru hnígandi (trókískir eða daktýlskir, réttir, skv. íslenskri bragfræðimálvenju) eða rísandi (jambískir eða

anapestískir, öfugir skv. íslenskri venju). Þessar skilgreiningar segja þá til um hvort bragarháttur er t.d. ferkveðinn og hnígandi eins og ferskeytlan, eða fimmkveðinn og rísandi eins og sonnettan.

Á hinn bóginn eru svo reglur um það sem kalla mætti **birtingu** (realization) formsins. Þetta eru reglurnar um það hvernig textar fullnægja forminu. Hér eru t.d. reglur um það hvers konar mállegar einingar geta staðið í hverri stöðu háttarins. T.d. er gert ráð fyrir að ólíkir bragarhættir hafi misjafnar reglur um stærð bragstöðunnar, þ.e. hvort hún miðast við dvöl (móru), **atkvæði**, áherslulið eða **orð**. (Ég feitletra hér tvo af þessum stofnliðum, en það eru einmitt þeir sem skýra muninn á rímnaháttum og edduháttum, eins og brátt mun sýnt. Hinar einingarnar skipta hér minna máli.) Önnur athyglisverð breytistærð sem Hanson og Kiparsky gera ráð fyrir snýst um það hvort skiptir máli sterk eða veik staða í bragnum. Þau gera ráð fyrir að hættirnir geti ýmist skilgreint takmarkanir sínar út frá hnigi, þ.e. veikri stöðu í bragnum, eða út frá risi, þ.e. sterkri stöðu. Í þessum anda gera þau ráð fyrir að hinn enski jambíski fimmlíðuháttur, eins og hjá Shakespeare, sem oft hljómar ómstríður í íslenskum eyrum, búi við birtingarreglur þar sem veika staðan í braglínunni lúti strangari takmörkunum en sú sterka.⁶ Í síðasta lagi gera þau Hanson og Kiparsky ráð fyrir að bragarhættir geti valið milli þess hvers konar hljóðkerfiseigingleikar greina á milli sterkrar og veikrar einingar, hvort það er t.d. atkvæðahungi, áhersla (styrkur atkvæða), eða þá tónhæð.

Hér er stungið upp á því að það sem skilur á milli rímnaferskeytlunnar og fornyrðislags séu einmitt mismunandi lögmál um birtingu bragformsins. Þessar reglur, sem mætti e.t.v. kalla bragstíl kveðskaparins, eru aðrar í fornyrðislagi en í rímnaferskeytlunni. Það sem munar er í einfölduðu máli, að **rímurnar telja atkvæði og áherslur innan orða, en edduhættirnir telja orð og áherslur innan setninga**.

6. Atkvæðatalning og orðatalning

Í rímnaháttum er meginreglan sú að eitt atkvæði samsvari hverri bragstöðu. Það er t.d. föst regla í rímum eftir hljóðdvalarbreytingu, að ris eru borin af einu áhersluatkvæði, og hnig eru líka langoftast bara eitt atkvæði. Í frumlínum eru jafnan sjö atkvæði, og í síðlínunum sex, jafnmörg og bragstöðurnar. Þetta sést í vísunni alkunnu eftir Kristján Jónsson:

⁶ Fróðlegt gæti verið að huga að hrynjandinni hjá Hallgrími Péturssyni í þessu ljósi, en Passíu-sálmarnir eru oft býsna ómstríðir miðað við rímurnar, sbr. t.d. Atla Ingólfsson 1994:419–59.

- (17) Yfir kaldan eyðisand (7 atkv.)
einn um nótt ég sveima; (6 atkv.)

Frá þessu lögmáli er leyfð sú undantekning, að tvö áherslulétt atkvæði geta staðið í veikri stöðu inni í línu, án þess að trufla hrynjandina. Dæmi um þetta eru sýnd í (18):

- (18) nú á ég hvergi heima
þegar allt er komið í kring

En sjaldgæft virðist að þetta gerist tvisvar í línu, því þá fer hrynjandinn að minna á þríliðahrynjandi, sem rímumum er ekki eiginleg.

Ekki er heldur eðlilegt að línur endi á þríkvæðum orðum, eins og ef vísan fræga endaði svona: *nú á ég hvergi heimili. Fyrir kemur að vísu að línur endi á þríkvæðum orðum sem ríma, og er þá talað um *þrírímað* eða *veggjað* (sbr. Helga Sigurðsson 1891:36). Dæmi um þetta er vísa eins og (19):

- (19) Rása taka *rymjandi*
rasta gotar spakir;
glóða vinur *glymjandi*
glaður á eptir sækir.
(Helgi Sigurðsson 1891:70)

Hér er það að athuga að þríkvæðu orðin *rymjandi* og *glymjandi* verða að bera tvö ris, þ.e. hafa áherslu á síðasta akvæðinu (sem hefur hrynræna aukaáherslu í nútímamáli) til að úr verði ferskeytla. Þetta má túlka svo sem rímum sé ekki eðlilegt að hafa þrílið í lok línu.

Það er sem sé almennt skilyrði fyrir því, í ferskeyttum hætti og flestum rímnaháttum, að tvö atkvæði standi í veikri stöðu í rímum, að áhersla sé báðum megin við þau. Það gengur hins vegar ágætlega í fornyrðislagi að láta línu endi á tveimur atkvæðum á eftir megináherslunni, eins og sést af línum eins og: *meiri ok minni, mögo Heimdalar*, sem sýnd var í (13).

Eins og fram kom hér á undan hefur hrynjandi edduháttu og og annarra forngermanskra háttu alla tíð valdið bragfræðingum miklum heilabrotum. Það eina sem menn eru sammála um er í raun og veru að í hverri langlínu séu fjögur ris (og þá tvö í hverri stuttlínu). En mörg þessara vandamála leysast, ef gert er ráð fyrir að birtingarreglur háttanna séu skilgreindar þannig að það séu **orð** sem fylla bragstöðurnar, og áherslan sem miðað er við er þá **setningar-**

áhersla.⁷ Það er sem sé setningahrynjandi sem byggt er á, því afstæður styrkur orða ræðst af setningaráherslunni. Það sem bragurinn krefst er að fjögur ris verði mynduð, og þau eru rétt mynduð ef í textanum finnast fjögur orð sem geta borið þessi ris í krafti stöðu sinnar gagnvart reglum um setningaráherslu. Þetta hefur það auðvitað í för með sér að atkvæðafjöldi í fornyrðislagi er mun breytilegri en í rímnaferskeytlum og dróttkvæðum, eins og fram hefur komið.

Þar sem mismörg atkvæði lenda í veiku stöðunum, geta línur sem best endað á tveimur áherslulausum atkvæðum fyrir aftan lokarisið, eins og við sáum að verður í línunni: *meiri ok minni mögo Heimdalar*. Og einnig eru dæmi þess að sterku atkvæðin standi hlið við hlið án nokkurs veiks atkvæðis á milli:

(20) s s s s
ok í holl Hárs hána brendo, (Völuspá 21,5)

Hins vegar er ekki leyfilegt að hafa fleiri en fjögur sterk orð í hverri línu. Þannig er lína eins og þessi óleyfileg í fornyrðislagi, vegna þess að þar eru fimm sterk orð:

(21) s s s s s
*Hlióðs bið ek alla helga mögu Sigföður

Í ferskeyttum rímnahætti er atkvæði hins vegar stærsta einingin sem rúmast í bragstöðu, og þess vegna verður línan í (19) ótæk sem ferskeytlúna við að einu atkvæði er ofaukið í lokin. (Frá þessu er sú undantekning sem minnst var á í 6. nmgr., að tvö áherslulítil atkvæði geta staðið í veikri stöðu inni í línu, og eins er leyfilegt að hafa eitt atkvæði sem forlið í upphafi línu.) Þess má geta að gera má ráð fyrir að dróttkvæður háttur og a.m.k. sumir aðrir skáldahættir hafi fylgt sömu reglu og rímurnar, og þá liggur kannski beint við að telja að rímnastíllinn eigi uppruna sinn í dróttkvæðum.

Góð dæmi til að bera saman hrynjandi rímnahátta og edduháttar eru línur eins og Völuspárlínan í (20): *ok í holl Hárs hána brendo*, og línan: *Ofar stend ég efstu grösum* úr breiðhendunni sem tilfærð er í (14). Báðar þessar línur hafa sjö atkvæði, en risin lenda á ólíkum stöðum. Varla kæmi til greina að skandera eddulínuna eins og gert er í (22a), en það væri regluleg atkvæðabundin greining í anda rímnanna, eins og sýnt er í (22b).

⁷ Um muninn á orðáherslu og setningaráherslu í nútímamáli má lesa í greinum mínum frá 1983 og 1985.

(22) a s s s s
 *|Ok í |holl Hárs | hána | brendo

b s s s s
 |Ofar |stend ég |efstu |grösum

Bragskilningurinn í (22a) er algerlega óviðeigandi í edduhátti, því risin koma á orð sem ekki geta borið setningaráherslu.⁸

Annað gott dæmi til að sýna muninn á vörpunarstíl edduháttar og rímnaháttar er það hvernig farið er með atkvæði sem fá það sem kalla má hrynræna aukaáherslu, þ.e. áherslu sem ekki á rætur í samsetningarlið, heldur ræðst af því að atkvæðið lendir á tilteknum stað í orðinu. Í nútímamáli er gjarna aukaáhersla á þriðja atkvæði orðmynda eins og *Íslending* og *einbúans*, en sú áhersla er af hrynrænum rótum, þ.e. stafar af því að í málinu ríkir tilhneiging til víxlhrynjandi (sbr. t.d. Kristján Árnason 1983, 1985). Í rímnastíl geta atkvæði sem hafa þessa hrynrænu áherslu sem best borið ris og tekið þátt í rími. Dæmi um þetta er þegar *-ing* í orðmyndum eins og *Íslending* ber ris og rímar eins og hjá Jónasi:

(23) s s s s
 Enginn grætur Íslending

Hér ber lokaatkvæðið ris og rímar á móti *kring* í línu sem kemur á eftir.

Mjög algengt er í seinni tíma kveðskap að þessi atkvæði fái áherslu og rími:

(24) Hæst af öllum kvalakveinum
 er krampagrátur einbúans.
 Minninganna mistilteinum
 myrkrið þrýsti að sálu hans.
 (Davíð Stefánsson 1943 I:138, Gamla höllin)

Þessi stíll er edduháttinum framandi og raunar eru ekki beinar heimildir um hrynræna aukaáherslu af þessu tagi í fornu máli. Þannig virðist harla ólíklegt að greina beri línurnar í (25) með áherslu á síðustu atkvæðunum: *framlundaða* og *upphiminn*.

⁸ Auðvitað er greiningin í (22a) brot gegn venjum um stuðlasetningu, því *Hárs* er látið standa í veikri stöðu, en hér er fyrst og fremst hugað að hrynjandinni.

- (25) a mundu fastna þér framlundaða
fóstro Heimis; ...

(Grípisspá 39,5–7)

- b iqrð fannz æva né upphiminn (Völuspá 3,5–6)

Menn hafa hins vegar gjarna gert ráð fyrir að aukaáhersla hafi verið á síðari liðum samsettra orða, að svo miklu leyti sem samsetningar voru gagnsæjar. Orð eins og *Alþingi* hafa því væntanlega getað haft aukaáherslu á síðara rótar-atkvæðinu. Í samræmi við þetta má gera ráð fyrir að samsetningarliðir nafnsins *Gullveigu* hafi borið sitt risið hvor, jafnvel þótt ekkert atkvæði hafi staðið á milli þeirra í línunni:

- (26) s s s s
er Gull|veigo |geirom |studdu (Völuspá 21,3–4)

Á sama hátt má gera ráð fyrir að orðin *framlundaða* og *upphiminn* sem komu fyrir í (25) hafi borið tvö ris, sitt á hvorum samsetningarlið, eins og sýnt er í (27):

- (27) s s
|fram||lundaða
 s s
|upp||himinn

Enn eitt dæmi um þessa hrynjandi er eftirfarandi:

- (28) s s s s
Þá gengo | regin | qll á | røk|stóla (Völuspá 23,1–2)

Þetta má túlka svo að áherslan sem miðað var við í fornyrðislagi hafi verið áhersla sem tengdist sjálfstæðu orði (þ.e. setningaráhersla), en að þessi áhersla hafi haldist í tiltölulega sjálfstæðum liðum í samsettum orðum, þannig að báðir samsetningarliðir gátu borið ris.⁹

Sé þetta allt saman borið að mælikvörðum Hansons og Kiparskys virðist sem sé mega gera ráð fyrir að í fornyrðislagi hafi hámarksstærð bragstöðunn-

⁹ Sbr. umræðu um hegðun samsettra orða í dróttkvæðum hjá Kristjáni Árnasyni 1991/2000: 71–77.

ar verið **orð**, og að hrynjandinn hafi byggst á setningaráherslu, en að í gagnsæjum samsettum orðum hafi aukaáhersla á síðari lið getað borið ris. Í rímnafer-skeytlu síðari tíma er hins vegar gengið út frá **atkvæði**, og að styrkurinn mið-ist við hrynrænt áherslumynstur, sem hefur það meðal annars í för með sér að aukaáhersla kemur fram á ójöfnun atkvæðum í orðmyndum eins og *Íslending* frekar en á síðari samsetningarlið.¹⁰

Það sem verður þá einna mest áberandi munur á rímnaferhendu og forn-yrðislagi er að hrynjandi þess síðarnefnda er, eins og menn hafa löngum vit-að, meira í ætt við lausamálshrynjandi, vegna þess að áherslurnar sem ráða eru líkari því þegar orð fá áherslu í setningum. Einnig verður atkvæðafjöldinn breytilegri vegna þess að atkvæðafjöldi orða er breytilegur, frá einu og upp í þrjú (og í sumum enn fleiri) atkvæði. Hrynjandi rímnaháttanna byggist á því að hvert atkvæði er sjálfstæð eining í hrynjandinni, hvort sem það er sterkt eða veikt í bragnum, taktslátturinn verður smágervari og atkvæðafjöldinn reglulegri. Það er hins vegar alls ekki nógu nákvæmt að segja að hrynjandi fornyrðislags sé óreglulegri en hrynjandi rímnaferskeytlu. Fornyrðislag er al-veg jafn háttbundið og reglulegt og rímnahættir, það lýtur bara öðrum lög-málum.¹¹

7. Ljóðaháttur sem liðfellt og stýft fornyrðislag

En víkjum nú að ljóðahætti, en það er gamalt umhugsunarefni hvernig skilja beri hrynjandi hans og skyldleika við fornyrðislagið. Venja er að prenta ljóðahátt í sex línum, þar sem síðasta línan í vísuhelmingi er lengri en hinar tvær, oft kölluð fulllína (Vollzeile á þýsku). En eins og bent var á hér að framan, má fullt eins skrifa vísuhelming í ljóðahætti sem tvær línur eins og hér sýnt:

¹⁰ Eins og Sveinn Yngvi Egilsson bendir á (1999:319–20) gerir Jónas Hallgrímsson hliðstæð-an greinarmun á rímnahrynjandi og edduhrynjandi, þannig að hann lætur orðmyndir eins og *miðgarði* bera tvö ris hlið við hlið í fornyrðislagi, þótt hrynræn áhersla gildi í *Íslending*. Nánari rannsókn á hrynrænum mun eldri rímna, edduháttar og annarra háttar bíður betri tíma.

¹¹ Sérstakt einkenni á fornyrðislaginu, sem ekki verður gerð tilraun til að útskýra hér, er að leyfi-legt var að snúa við röðinni á sterkum og veikum lið, eins og í línunni í (28), þar sem orðin *þá gengu*, sem líklegt má telja að hafi verið áherslulítil mynda (eins og í Bjólfskviðu og Hildi-brandsljóði) eins konar forlið eða upptakt á undan risinu í *regin*, en um þetta gildir hið svo-nefnda Kuhns-lögmál (sbr. Kristján Árnason 2002), sem of flókið mál er að fara út í hér.

- (29) s s s s
 Þegi þú, Frigg, þú ert Fiorgyns mær
 s s s
 ok hefir æ vergiørn verit,

Og þá verður fulllínin að síðlínu gagnvart þessari einu frumlínu. Og síðlínin í (29) er greinanleg með þremur risum, líkt og þrikveðnar síðlínur í ferskeytlu.

Annað atriði sem skilur ljóðahátt frá fornyrðislagi er allsérkennilegt lög-mál, sem ræður því að fulllínurnar geta ekki endað hvernig sem er (sbr. Kristján Árnason 1991/2000:53, Bugge 1879 og Sievers 1893:84). Það var Sophus Bugge sem fyrstur benti á það á 19. öld að dæmigert niðurlag fulllínu í ljóða-hætti er eins og í (30a), þar sem orðin eru tvíkvæð með léttum atkvæðum, eða eins og í (30b), þar sem um er að ræða einkvæð orð.

- (30) a síns um freista *frama* (Hávamál 2,6)
 þótt til kynnis *komi* (Hávamál 30,3)
 skylit maðr þørf *þola* (Hávamál 40,3)
- b hvar skal sitia *siá*? (Hávamál 2,3)
 ok gialda giøf við *giøf* (Hávamál 42,3)
 órir gestr við *gest* (Hávamál 32,6)

Þ.e. línur ljóðaháttar enda á orðmyndum eins og *þola*, *giøf* og *gest*, en geta hins vegar ekki endað á orðum eins og *dæma* eða *randa*, sem hafa þung eða löng áhersluatkvæði. Þetta er því athyglisverðara að þessi þungu orð koma mjög gjarna í lok línu í fornyrðislagi, og svona þungt tvíkvætt orð er eina leyfilega niðurlag dróttkvæðrar línu.

Andreas Heusler, sem aðhylltist tónræna greiningu á öllum germönskum kveðskap, flokkaði þessa lokaliði ljóðaháttar sem sérstaka gerð bragtakta sem hann kallaði *stumpf*, þ.e. stýfða (e.t.v. 'kollótta') (sbr. Heusler 1969:700 o.áfr., 1956:146 o.áfr.).¹² Og eðlilegt er að flokka línulokin í (30) saman og tala í öllum tilfellum um stýfingu.

Til að menn átti sig á því hvað hér er á ferðinni er nauðsynlegt að skýra

¹² Heusler gerði ráð fyrir að taktur í edduháttum hefði fjögur slög, og að valfrelsi ríkti um hversu mörg slög væru fyllt með atkvæðum, og í stýfðum töktum voru það bara fyrstu tvö slögin sem fengu „fyllingu“, annað hvort af einu áhersluatkvæði eða tveimur léttum. Hann gerði sem sé, eins og eðlilegt er, og margir hafa gert, ráð fyrir að ris gætu verið klofin þannig að tvö létt atkvæði jafngiltu einu þungu (sbr. t.d. Kristján Árnason 1991:56 o.áfr.).

stuttlega hljóðkerfislegt atriði og kerfismun milli formáls og nútímamáls, sem hvarf með hljóðdvalarbreytingunni. Í fornu máli voru orð með stuttu rôtarsérhljóði og einungis einu samhljóði á eftir ófær um að bera réttan tvílið ein og sér, t.d. í dróttkvæðum, heldur mynduðu þá tvö atkvæði í orðmyndum eins og *frama* einn áherslulið sem var hliðstæður einu þungu atkvæði. Þannig gátu atkvæðin tvö í *frama*, ef svo má segja, sameinast um að bera eitt ris, sem þá er kallað að hafi verið klofið. Í fornu máli voru atkvæði sem sé mislöng eða misþung. Líkt og í nútíma ensku, þýsku og sumum norrænum málum og mállýskum, t.d. dönsku, gátu tvö atkvæði sameinast undir einni áherslu, ef svo má segja. Dæmi um þetta í nútímanum eru t.d. enska orðið *silly* 'heimskur' og þýska orðinu *bitte* 'gjörðu svo vel'. Í fornu máli höfðu sem sé atkvæðin tvö í *frama* sömu „vig“ eða „þunga“ og eina atkvæðið í orðmyndum eins og *gest*, *gjof* og *sjá*. Það er því, eins og áður sagði, réttnefni að tala um línurnar í (30) sem stýfðar, eins og Heusler stakk upp á. Óstýfðar línur voru hins vegar þær sem enduðu á orðum eins og *dæma* og *randa* og þaðan af lengri orðum. En það merkilega er, að slíkt gerist mun síður í ljóðahætti en fornyrðislagi, svo ekki sé talað um dróttkvæðan hátt, þar sem þessi orð ein gátu staðið í línulok.

Stýfing (á alþjóðamáli *catalexis*) er alþekkt fyrirbrigði í kveðskap, og hér er íslenskur kveðskapur engin undantekning. Stýfingin er hluti af almennara lögmáli sem felst í því að brageiningum er sleppt í lok bragfræðilegra stofnhluta (svo sem lína, vísna eða vísuhelminga). En hægt er að gera ráð fyrir að stýfing eigi sér stað á tveimur stigum bragarhátta, ef svo má segja. Annars vegar er hægt að sleppa heilum braglið, og hins vegar er hægt að sleppa einni bragstöðu innan bragliðar. Hér má því gera greinarmun á *liðfalli* (e. *truncation*) sem er það að sleppa braglið og *stýfingu* (*catalexis*), sem er það að sleppa hnigi í braglið. Í hinum venjulega ferskeytta hætti endar forlína á stýfðum lið, en síðlínan er liðfelld og hefur bara þrjá bragliði:

- (31)
s	s	s	s
Yfir kaldan eyðisand ø			
s	s	s	s
einn um nótt ég sveima; Ø			
s	s	s	s
nú er horfið Norðurland ø			
s	s	s	s
nú á ég hvergi heima. Ø			
- (Kristján Jónsson)

Hér er liðfellingin táknuð með stóru Ø, en stýfingin er táknuð með litlu ø. Líta má á þessa tómu liði ekki ósvipað þögnum í tónlist. Frumlínur enda á þöglu slagi, en síðlínur enda á þöglum braglið eða takti, eins og gefið er til kynna með því að setja s fyrir ofan Ø.

Þríkveðin síðlínan í ljóðahætti er bæði liðfelld og stýfð eins og hér er sýnt:

- (32) s s s s
hvar skal sitia síá? ø Ø

Hún er liðfelld þar sem hún hefur einum braglið færra en forlínan, en stýfingin felst í því að hniginu eða veiku stöðunni í síðasta bragliðnum er sleppt líka.

Og fróðlegt er að sjá, að hin síðari af tveimur stuttlínnum ljóðaháttarins hefur, t.d. í Lokasennu, tilhneigingu til að enda á sama hátt og langlínan (sbr. Kristján Árnason 1991:55). Dæmigerður vísuhefningur í ljóðahætti er þessi úr Skírnismálum, skrifaður hér á hefbundinn hátt:

- (33) Segðu þat, *hirðir*,
er þú á haugi *sitr*
ok varðar alla *vega*,
(Skírnismál 11,1–3)

Við tökum sérstaklega eftir því að fyrsta stuttlínan endar á þungu tvíkvæðu orði, en hinar línurnar tvær á léttu tvíkvæðu orði eða einkvæðu orði, sem sé stúfi samkvæmt fornum reglum. Þetta verður skiljanlegt í ljósi þess, sem hér er stungið upp á, að stuttlínurnar tvær mynda einingu, og *hirðir* er þá inni í línu, eins og sjá má:

- (34) s s s s
Segðu þat, *hirðir*, er þú á haugi *sitr*
 s s s
ok varðar alla *vega*,

En eins og minnst var á eiga stýfing og liðfelling best við í niðurlagi bragfræðilegs stofnhluta.

Auk liðfellingar í síðlínu er sem sé stýfing í línulok einkenni ljóðaháttar, og það er þess vegna sem línurnar enda ekki á tvíkvæðu orði með þungt fyrra atkvæði. En það er hins vegar, eins og minnst var á, hið dæmigerða niðurlag

lína í fornyrðislagi að hafa þar þungt tvíkvætt orð. Línurnar hafa fjögur ris og eru hvorki liðfelldar né stýfðar:

- (35) Hlióðs bið ek *allar* (helgar) *kindir* (Völuspá 1,1–2)
Veit hón Heimdalar hlióð um *fólgit* (Völuspá 27,1)

Með því að líta á edduhætti sem eins konar ferhendur liggur skyldleiki ljóðaháttar og fornyrðislags í augum uppi. Einfalt mál er að **greina ljóðahátt sem fornyrðislag með liðfellda og stýfða síðlinu**. Þessu til viðbótar er langalengast að frumlínan (síðari stuttlínan) sé stýfð:

- (36)
s	s	s	s	
Hrísi vex ok há grasi ø				
s	s	s	s	
Víðars land viði; ø Ø				
s	s	s	s	
en þar mǫgr of læzk af mars baki ø				
s	s	s	s	
frækn at hefna fǫður. ø Ø				
- (Grímnismál 17)

Önnur dæmigerð ljóðaháttarvísa er sýnd í (37), þótt síðasta línan sé e.t.v. ekki sú einfaldasta.

- (37)
s	s	s	s	
Inn skal ganga / Ægis hallir í, ø				
s	s	s	s	
á þat sumbl at síá; ø Ø				
s	s	s	s	
iǫll ok áfo færi ek ása sonom, ø				
s	s	s	s	
ok blend ek þeim svá meini miǫð. ø Ø				
- (Lokasenna 3)

Hagraðið að því að greina ljóðahátt með þessu móti liggur í augum uppi. Eyður ljóðaháttar eru hliðstæðar eyðum rímnahátta eins og ferskeytlu.

Eitt af þeim vandamálum sem eldri fræðimenn hafa átt erfitt með að leysa er það hversu mörg ris séu í síðlinu ljóðaháttarins. Menn hafa fært rök og til-

fært dæmi sitt á hvað til stuðnings því að þessi lína hafi átt að hafa þrjú ris eða fjögur (sbr. t.d. Hollander 1931, Jónas Kristjánsson 1988:36). Til stuðnings því að gera ráð fyrir tveimur risum hafa menn nefnt dæmi eins og í (38). En eins og sjá má er einfalt að segja að í slíkum tilvikum sé um að ræða tvöfalda liðfellingu:

- (38)
s	s	s	s
Fróðr sá þykkiz er fregna kann			
s	s	s	s
ok segia it sama; Ø Ø			
- (Hávamál 28,1–3)

Tvöföld liðfelling síðlínu kemur fyrir í rímum, eins og í dverghendu, sem sýnd er í (39):

- (39)
s	s	s	s
Fáir láni fullu mega			
s	s	s	s
fagna hér; Ø Ø			
s	s	s	s
þeir sem hjarta ánægt eiga			
s	s	s	s
una sér Ø Ø			
- (Helgi Sigurðsson, sbr. Óskar Ó. Halldórsson 1972:55)

Hér er hliðstæðan augljós og enn fundin einföld lausn á gamalli gátu.

8. Tónræna og lokun

Hér að framan hefur nokkuð verið lagt upp úr þeirri staðreynd að vísaskiptingin sé nýjung edduháttanna gagnvart vestgermskum kveðskap. Það sem skiptir meginmáli í þessu sambandi er að vísur eiga sér reglulegt upphaf og endi, þær byrja og enda eða lokast, rétt eins og laglínur. Þetta má segja að sé hluti af tónrænu ferskeyttra hátta og annars bundins kveðskapar.

Og menn hafa veitt því athygli (sbr. t.d. Attridge 1982:87–8, Hayes & McEachern 1998, Hayes 2000) að tiltekin formeinkenni tengjast því hvernig vísur lokast eða enda. Við höfum séð að stýfðir liðir standa gjarna við lok línu,

miklu síður, eða jafnvel alls ekki, inni í línu. Þetta segir okkur að stýfing er einhvers konar merki um niðurlag eða lokun. Og það sama gildir um liðfellingu. Það er þá ekki tilviljun að síðlínur hafa færri bragliði en frumlínur. Það að sleppa bragliði er eins konar stýfing og lokun.

Vísa sem byrjaði á þriggja rísa línu og færi síðan yfir í fjögurra rísa línur væri samkvæmt þessu óeðlileg, og hljómaði einkennilega. Og þetta virðist vera raunin, eins og sjá má með því að snúa út úr hinn ágætu vísu Hani, krummi, hundur, svín:

- (40) Hani, krummi, hundur, svín ø
 hestur, mús, tittlingur; Ø
 galar, krunkar, geltir, hrín ø
 gneggjar, tístir, syngur. Ø

Það hljómar vægast sagt sérkennilega að breyta fyrri partinum yfir í eitthvað sem líkist þessu:

- (41) Hani, krummi, hundur Ø
 hestur, mús, tittlingur, svín

Hinn þögli bragliður á mun betur við í lok línuparsins. Stýfing er sem sé merki um niðurlag og það er óeðlilegt að hafa þriggja rísa línu á undan fjögurra rísa línu. Annað merki um niðurlag er endurtekning. Síðustu orð línu eða vísu eru oft endurtekin, eins og í: *Þyrnigerðið hóf sig hátt, hóf sig hátt, hóf sig hátt*. Það hljómar mun undarlegar að segja: *Þyrnigerðið, þyrnigerðið, þyrnigerðið hóf sig hátt*. Vafalaust má finna fleiri svona hluti, og í tónlistinni eru margskonar einkenni notuð til að tákna niðurlag.¹³

Stýfing hefur ótvírætt niðurlagsgildi í kveðskap, og sama má segja um endurtekningu. En það er ekki þar með sagt að þessir hlutir séu það eina sem táknar niðurlag í kveðskap, eða að niðurlag verði ekki sett án þess að einhver sérstök merki komi til. Þannig virðist ekki vera marktækur munur á síðlínum og frumlínum í fornyrðislagi, en samt hafa þær upphaf og endi. En þá má auðvitað ekki gleyma því að endurtekning hrynjandinnar er rauði þráðurinn í hinu ferskeytta formi. Fyrst kemur tvíliður sem er endurtekinn (með ólíkum texta

¹³ Ástæða til að taka fram að ekki er óhugsandi að endurtekningu sé beitt annars staðar, jafnvel í upphafi línu, eins og t.d. hjá Hallgrími: *Upp, upp mín sál ...* Hér má hins vegar gera ráð fyrir að endurtekningin þjóni öðrum tilgangi, t.d. að leggja áherslu eða meiri tilfinningu í textann.

að sjálfsögðu), og svo er tvíliðaparið endurtekið, og þá er kominn vísuahelmingur, og svo er vísuahelmingurinn endurtekinn, og þá er kominn heil vísa. Og það sem að baki liggur er tónræna eða músíkalítet. Stílfærslan sem fylgir vísnaskiptingunni gengur bara skrefi lengra í ljóðahætti, og þá ætti hann kannski að vera að sama skapi ljóðrænni, og kannski er nafngiftin engin tilviljun.

9. Aðskilnaður ljóðrænu og frásagnar hjá norrænum mönnum

Meginatriðið í því sem hér er haldið fram er að edduhættirnir, fornyrðislag og ljóðaháttur, séu til komnir vegna þess að tónrænan sótti á. Sú tónræna sem þar er á ferðinni byggir á endurtekningu eða margföldun með tveimur, og stundum er stýfingarmeðulum bætt við, þannig að út kemur symmetrískt form með upphaf og endi, sem á veigamikla þætti sameiginlega með ferskeytluformi rímnanna og tónlistarformum.

Hér í lokin skal ýjað að því að hægt sé að nota þessa niðurstöðu til að bæta skilning á bókmenntasögunni og þróun íslenskra fornbókmennta, þótt aðrir séu auðvitað betur til þess fallnir að fjalla um það en sá sem hér heldur á penna. Hin bókmenntasögulega hugmynd sem hér er varpað fram til umhugsunar er að um leið og sagnaprósinn íslenski þróaðist hafi kveðskapurinn orðið músíkaliskari; þetta tvennt hafi með öðrum orðum haldist í hendur.

Nauðsynlegt er í þessu sambandi að gera greinarmun á formi og hlutverki (fúnksjón) allra texta, eins og formgerðarsinnar og fúnksjónalistar hafa gert. Það á við um allar segðir og allan texta, að hægt er að skoða form þeirra annars vegar og hlutverk hins vegar; segðir hafa margskonar hlutverk, þær geta verið fyrirskipanir, spurningar, óskir eða frásagnir. Og oft er tiltölulega einfalt samband milli forms og hlutverks. Þannig hafa íslenskar spurnarsetningar tiltekin formeinkenni, t.d. viðsnúning orðaraðar, og skipanir og frásagnir fylgja öðrum formúlum.¹⁴ Hlutverk texta eru af ýmsum toga, og Roman Jakobson hefur flokkað þau í ýmsa undirflokk, svo sem eftir því hvort tilgangurinn er að fræða, eða heilla þann sem talað er við. Í bókmenntum vill hann greina á milli þrenns konar hlutverka, milli lýrískrar, dramatískrar og epískrar fúnksjónar, en þessi aðgreindu hlutverk eru oft sögð samsvara hinum málfræðilegu formdeildum: fyrstu, annarri og þriðju persónu. Í grein sinni frá 1997 sem að-

¹⁴ Stundum er reyndar teygð á sambandinu milli forms og hlutverks, eins og þegar segðir eins og: *Viltu rétta mér saltið?*, sem að formi til er spurning er notuð sem ósk eða skipun, en þetta undirstrikar í raun nauðsyn þess að skilja milli forms og hlutverks eins og hér er lýst.

ur er vitnað til hafa Hanson og Kiparsky (1997:20–21) áréttað þá hugmynd Jakobsons frá 1935, í ritgerð um prósa Pasternaks, að bundið mál sé hið eðlilega form ljóðrænuhlutverksins, þótt auðvitað sé hægt að skrifa ljóðrænan prósa og óháttbundin ljóð. Meginhugmyndin er að eðlilegra (og þá kannski ófrumlegra) sé að bundið mál gegni hinni ljóðrænu fúnksjón.

Ég ætla mér ekki þá dul að útlista hér hvað ljóðræna er, eða í hverju hún er fólgin nákvæmlega, en eitthvað hlýtur það að vera í áttina við það að sá sem talar lýsir tilfinningum sínum beint. Eins virðist ljóðrænan vera tímalaus eða kyrrstæð, í ætt við mynd; það er að minnsta kosti ekki algengt eða vænlegt til að skapa ljóðræna stemningu að setja hlutina í tímaröð með atburðarás og segja sem svo að *fyrst* hafi sólin sigið í hafið og *síðan* hafi kvöldroðinn lýst upp austurfjöllin. Það ríkir að því er virðist kyrrstaða og endurtekning í ljóðrænum texta.

Og sé hugað að því hvers vegna bundið mál á við ljóðrænu, er augljóst að það eru hinir tónrænu eða músíkölsku þættir bundna málsins sem eiga hlut að máli. (Gríska orðið *lyrík* er auðvitað leitt af nafni hljóðfærisins *lýra*.) Ég hef reynt að lýsa því hér að framan á hvern hátt edduhættirnir orðu músíkalskari en hinn eldri, vestgermanski kveðskapur. Ef Jakobson hefur rétt fyrir sér ættu sem sé eddukvæðin að vera ljóðrænni en Bjólfskviða og Hildibrandsljóð. Og hér má auðvitað leiða hugann að dróttkvæðunum. Eins og Atli Ingólfsson hefur bent á í *Skírnisgrein* (1994) eru dróttkvæðar vísur afskaplega kyrrstæðar, eins og myndir, og þar eru á ferðinni lögmál sem minna á flókna tónlist. Dróttkvæðar vísur eru að sama skapi óepískar.

Til að forðast misskilning er rétt að taka fram að ekki er ástæða til að drekka bikarinn í botn og gera ráð fyrir að eddukvæðin séu bara ljóðræn, frekar en vestgermönsku kvæðin eru bara epísk að innihaldi, því allt blandast þetta. Hins vegar má spyrja hvort það tvennt haldist ekki einmitt í hendur, að kveðskapurinn varð músíkalskari og ljóðrænni á norðurslóðum, og listrænar lausamálsfrásagnir orðu til. Þróun norrænna bókmennta fól þá í sér, að skilið var á milli formanna sem sinntu hinu ljóðræna hlutverki og þeirra sem sinntu hinu epíska. Þetta hafi með öðrum orðum verið eðlileg þróun í átt til formfágunar samkvæmt þeim lögmálum sem Jakobson og fleiri hafa bent á. Þróun dróttkvæðs háttar sem væntanlega hefur átt sér stað samhliða því að edduhættirnir fengu sitt norræna form, er auðvitað af sama meiði. Og sagnatexti eða þáttur með vísu, sem skapar hið ljóðræna millispil í frásögninni, mótast þá með sama hætti. Vel má hugsa sér að þetta hafi þróast þannig að farið hafi saman (gjarna munnlegar) frásagnir af mönnum og málefnum, og vísur sem

ortar höfðu verið um það sem frá segir í lausamálinu (sbr. t.d. Joseph Harris 1997). Sjálf atburðarásin var rakin í lausu máli, en ljóðrænar stemningar fylgdu í formi vísu, og vel má vera að eddukvæðunum hafi fylgt lausamáls-textar. En vafalaust kom fleira til.

HEIMILDIR

- Atli Ingólfsson. 1994. Að syngja á íslensku. *Skírnir* 168:7–36, 419–59.
- Attridge, Derek. 1982. *The Rhythms of English Poetry*. Longman, London.
- Beowulf and the Fight at Finnsburg*. Fr. Klaeber útg. Third Edition. D. C. Heath, Boston, 1950.
- Braune, Wilhelm. 1994. *Althochdeutsches Lesebuch*. Zusammengestellt und mit Wörterbuch versehen. 17. Auflage bearbeitet von Ernst A. Ebbinghaus. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Bugge, Sophus. 1879. Nogle bidrag til det norrøne sprogs og den norrøne digtnings historie, hentede fra verslæren. *Beretning om forhandlingerne på det første nordiske filologmøde i København den 18.–21. juli 1876*, bls. 140–149. Útg. Ludv. F. A. Wimmer. København.
- Davíð Stefánsson frá Fagraskógi. 1943. *Kvæðasafn*. 1. bindi. Svartar fjaðrir, Kvæði. Þorsteinn M. Jónsson, Akureyri.
- Eddadigte. I–III. [I: Völuspá, Hávamál, II: Gudedigte, III: Heltedigte. Første del.] Útg. Jón Helgason. *Nordisk filologi*. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster. Ejnar Munksgaard, København, 1951–1968.
- Gade, Kari Ellen. 1995. *The Structure of Old Norse Dróttkvætt Poetry*. Cornell University Press, Ithaca.
- Hanson, Kristin & Paul Kiparsky. 1996. A Parametric Theory of Poetic Meter. *Language* 72:287–335.
- Hanson, Kristin, & Paul Kiparsky. 1997. The Nature of Verse and its Consequences for the Mixed Form. Joseph Harris og Karl Reichl (ritstj.): *Prosimetrum: Crosscultural Perspectives on Narrative in Verse and Prose*, 17–44. D. S. Brewer, Cambridge Mass.
- Harris, Joseph. 1997. The Prosimetrum of Icelandic Saga and Some Relatives. Joseph Harris og Karl Reichl (ritstj.): *Prosimetrum: Crosscultural Perspectives on Narrative in Verse and Prose*, bls. 131–63. D. S. Brewer, Cambridge Massachusetts.
- Hayes, Bruce 2000. Faithfulness and Componentiality in Metrics. Handrit, University of California, Los Angeles.
- Hayes, Bruce & Margaret McEachern. 1998. Quatrain form in English folk verse. *Language* 74:473–507.
- Helgi Guðmundsson. 1997. *Um haf innan*. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Helgi Sigurðsson, 1891. *Safn til bragfræði íslenskra rímna*. Reykjavík.
- Heusler, Andreas. 1969. Der Ljóðahátt. Eine metrische Untersuchung. *Kleine Schriften II*, bls. 690–750. Walter de Gruyter, Berlin. [Líka í *Acta Germanica* I,2: 89–174, 1889.]

- Heusler, Andreas. 1956. *Deutsche Versgeschichte*. I. Zweite unveränderte Auflage. Walter de Gruyter, Berlin.
- Hollander, Lee M. 1931. Hat die Vollzeile des Liodaháttur zwei oder drei Hebungen? *The Journal of English and Germanic Philology* 30:475–93.
- Hoover, David L. 1985. *A New Theory of Old English Metre*. Peter Lang, New York.
- Jakobson, Roman. 1935/1987a. Linguistics and Poetics. Krystyna Pomorska og Stephen Rudy (ritstj.): *Language in Literature*, bls. 62–94. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.
- Jakobson, Roman. 1935/1987b. Marginal notes on the Prose of the Poet Pasternak. Krystyna Pomorska og Stephen Rudy (ritstj.): *Language in Literature*, bls. 301–17. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.
- Jónas Kristjánsson. 1988. *Eddas and Sagas*. Iceland's Medieval Literature. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Konungsbók eddukvæða*. Codex Regius. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi G1 kgl. sml. 2365 4to. Vésteinn Ólason ritaði inngang. Guðvarður Már Gunnlaugsson ritstýrði textum. Íslensk miðaldahandrit. Manuscripta Islandica. III. Lögberg – Edda, miðlun og útgáfa, Reykjavík, 2001.
- Kristján Árnason. 1980. *Quantity in historical phonology: Icelandic and related cases*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kristján Árnason. 1983. Áhersla og hrynjandi í íslenskum orðum. *Íslenskt mál* 5:53–80.
- Kristján Árnason. 1985. Icelandic word stress and metrical phonology. *Studia linguistica* 39:93–129.
- Kristján Árnason. 1991. *The Rhythms of Dróttkvætt and other Old Icelandic Metres*. Institute of Linguistics, University of Iceland, Reykjavík.
- Kristján Árnason. 2002. Kuhn's laws in Old Icelandic prose and poetry. *Journal of Germanic Linguistics* 14.3:201–241.
- Kristján Árnason. [Væntanlegt.] *Gegn oftrú á stuðlana. Skorrðæla*. Afmælisrit til heiðurs Sveini Skorra Höskuldssyni.
- Kristján Jónsson. 1986. *Ljóðmæli*. Matthías Viðar Sæmundsson útg. Almenna bókafélagið hf., Reykjavík.
- Óskar Ó. Halldórsson. 1972. *Bragur og ljóðstíll*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Russom, Geoffrey. 1987. *Old English Meter and Linguistic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Russom, Geoffrey. 1998. *Beowulf and Old Germanic Metre*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rússkij fol' klor*. V. Aníkin tók saman. Moskva, 1985.
- Sievers, Eduard. 1893. *Altgermanische Metrik*. Halle.
- Sveinn Yngvi Egilsson. 1999. *Arfur og umbylting*. Hið íslenska bókmenntafélag – Reykjavíkurakadémían, Reykjavík.

SUMMARY

The purpose of this paper is to shed a metrical light on the history of the Eddic forms of *fornyrðislag* and *ljóðaháttir* in relation to West Germanic alliterative verse. It starts by pointing out that the main difference between the Eddic poems on the one hand, and West Germanic alliterative poetry on the other, lies in the stanzaic structure of the former. The stanzaic division of the Eddic poems is clearly indicated e.g. in the Codex Regius by punctuation and the use of capital letters at the beginning of each new stanza. This structure is absent from the West Germanic texts, which obviously means that the search for understanding of the relation between the two Germanic sub-genres should start by investigating the development of the Nordic innovation of stanzaic structure.

Modern metrical investigation aims at clarifying the relation between metrical patterns and studying the interplay between characteristics that can be ascribed, on the one hand, to general musical principles, and on the other hand to the linguistic characteristics of the languages to which the texts belong. Among the results of these investigations is the finding that the quatrain form is among the most natural of metrical forms. This is so because of the simplicity of its 4x4 rhythm (quadruple time, cf. e.g. Attridge 1982, Hayes & McEachern 1998, Hayes 2000). Quatrains are widely known, and their ubiquity can be seen as a consequence of their naturalness.

In the light of these considerations, this paper maintains that the difference between the Eddic metres and its West Germanic cognates lies in the stanzaic structure and that the Eddic forms are quatrains, the *fornyrðislag* a basic one and the *ljóðaháttir* a catalectic and truncated one. Thus, like the later *rímur*, the Eddic forms, because of their 4x4 rhythm, became more musical than their West Germanic cognates. But the difference between the style of *rímur* and Eddic metres lies in the rules of realization. The Eddic rhythm demands four strong positions, just like the *rímur* quatrain, but the mapping conditions are different. The Eddic poems base their rhythm on sentence stress, referring to strong or weak words, whereas the rhythm of *rímur* is syllable based, defining its strength requirements on the basis of stress relations below the word level.

Since the Eddic metres are more musical than the West Germanic metres, reference to Roman Jakobson's idea that verse is more suited for the lyric function in literature and prose better suited for the epic function, would seem to suggest that the Eddic poems, being more verse-like in their structure, should be more lyrical in their function than e.g. *Beowulf* and *Hildebrandslied*. This is left as a thought for further study, and so is the connection between this development in the Eddic metres and the rise of skaldic poetry, with its very musical *dróttkvætt* as a basic form.

Kristján Árnason
Íslenskuskor
Heimspékideild Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
kristarn@hi.is